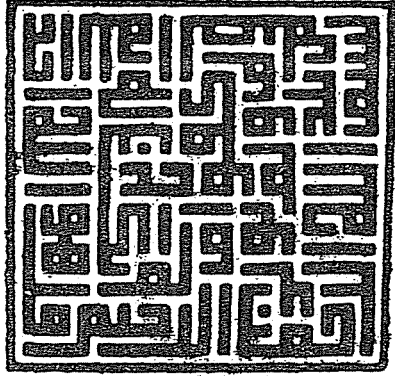

6

İslâm Ansiklopedisi

20 Ocak 1986

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYÂT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

6. Sayı

ANADOLU'NUN TARİH ÖNCESİ İNANÇLARI

Doç.Dr. Ekrem Sarıkçoğlu

Anadolu'nun tarih öncesi devirleri, tarihin karanlıklarından başlayarak Hititler'e (M.Ö. 1800) kadar sürer. Ancak, Hititler'in komşularından öğrendikleri çivi ve hiyeroglif yazılarını kullanmaya başlamaları ile Anadolu tarih çağına girer. Tarih öncesi devirler hakkındaki bilgilerimiz ise, tamamen jeoloji ve arkeoloji ilimlerinin bize ulaştırdığı keşiflere dayanmaktadır. Çeşitli bölgelerde yapılan kazılardan, Kabataş Devri'nden beri Anadolu'da insanın yaşadığı görülmektedir. Bu konuda Ankara çevresinde, Antalya, Burdur ve Isparta yakınlarında, Kars dolaylarında, Gaziantep ve Adıyaman bölgelerinde, Antakya havalisinde yapılan kazılardaki keşifler bize ışık tutmaktadır.

Kabataş ve Yontmataş devirleriyle ilgili buluntulardan, o çağların inanışlarıyla ilgili bilgiler edinmek şimdilik pek mümkün olamamıştır. Dinî yorumlara imkân veren keşifler Neolitik (Cilâlıtaş) devirleriyle başlamaktadır. Bu hususta bize ilk ışığı Çatalhöyük kazıları tutmuştur. Radyo-karbon metoduyla yapılan tarihlemelere göre, XII. tabaka M.Ö. 6800 yıllarına kadar inmektedir. I. tabaka da M. Ö. 5700 yıllarına kadar gelmektedir. (1). III-X. tabakalar arasında bol miktarda rastlanan kült odalarında pişmiş kilden yapılmış Ana Tanrıça heykelcikleri, boğabaşı ve boynuzları, kadın göğüs rölyefleri bulunmuştur (2). Ana Tanrıça, genç kadın, doğuran kadın ve yaşlı kadın olarak tasvir edilmiştir. Heykelciklerden birinde Ana Tanrıça iki aslanın koruduğu bir taht üzerine oturmuş, ölüm ve hayatın sahibi olarak bir insan kafasını ayakları altına almış şekilde tasvir edilmiştir (3). Tanrıça heykelleri genellikle insan şeklinde (antropomorf) suretlendirilmiştir. Çatalhöyük'te ortaya çıkan Tanrıça heykellerinin benzerlerine ve daha gelişmiş örneklerine Burdur Hacılar Nahiyesi kazılarında bol miktarda rastlanmıştır (4). Ancak Hacılar M.Ö. 5700-5600 yılları olarak tarihlendirilmektedir (5).

1- U. Bahadır Alkım, *Anatolien I*, Genf 1968, s.66.

2- Alkım, aynı eser, S. 61.

3- Alkım, Aynı eser, S. 62.

4- James, Mellaart, *Excavations at Hacilar*, Edinburgh 1970, C. I, S. 166-171.

5- Alkım, aynı eser, S.67, 69.

Bu arada Hacılar'da Çatalhöyük'te olduğu gibi, Ana Tanrıça'nın refiki olarak genç veya yaşlı şekillerde tasvir edilmiş erkek heykelciklerine de rastlanmıştır (6).

Genellikle kült odalarında bulunan, özellikle cinsel organları belirli, çıplak kadın heykelciklerinin tapınmak için, dinî maksatla yapıldıkları şüphesizdir. Bunların kesin örneklerine tarihî devirlerde bol miktarda rastlamaktayız. Taş-Bakır devrine ait buluntularda, Ana Tanrıça tasvirleri daha da ağırlık kazanmaktadır. Ancak, bu arada erkek ulûhiyet tasvirleri yavaş yavaş terkedilmektedir (7). Heykelcikler; tabîlikten sembolikliğe doğru ilerlemekte, stilize edilmektedir (8). Ana Tanrıça inancı, hayatın çeşitli sahalarında görülmekte, vazolar ve seramikler üzerinde Ana Tanrıça'yı sembolize eden kadın göğüslerine rastlanmaktadır (9). Bu kanaatimizi M.Ö. 18. yüzyıla âit Kültepe Kârum'da bulunmuş Ana Tanrıça göğüs tasviri de desteklemektedir (10). Kaplar, vazolar üzerindeki bu Ana Tanrıça sembolleri kap içine konan yiyecek ve içeceğe bereket kazandırması, koruması dileğiyle yapılmış bir amulet de olabilir. Yine bazı toprak kaplar üzerinde boyalı içiçe dâireler, ağırsaklar üzerindeki dâirevî geometrik şekiller Ana Tanrıça kültünü, verimlilik kültünü yansıtan stilize göğüs sembolleri olabilirler.

Neolitik ve Kalkolitik devirlerde gördüğümüz bu Ana Tanrıça inançları, komşu ülkelere nazaran Anadolu'da daha çok gelişerek tarihî devirlerdeki meşhur Kübele kültünü hazırlamıştır (11). Ancak bu inancın dışında başka tanrı tasavvurları var mı idi? Ekserî ilkel kavimlerde gördüğümüz, suretî yapılan ilâhlar dışında mücerret olarak düşünülen, yaratıcı, sonsuz kuvvet ve irade sahibi bir tanrı tasavvuru var mı idi? Bunları, bilgi kaynaklarımızın sınırlı olması sebebiyle bilemiyoruz. Sadece geç devirlerde, Hititler öncesi Koloniler Devrinde komşu ülkelerin dinî inançlarına paralel tanrı tasavvurlarının Anadolu'da da görülmeye başladığına, Mısır ve Mezopotamya'daki gibi ana, baba ve oğuldan müteşekkil tanrısal âilelerin ortaya çıktığına, her tanrıya belirli bir kudret ve vazife verildiğine şahit oluyoruz (12).

Kutsal Hayvanlar

Bazı hayvan türlerinin kutsallığına dâir çeşitli örnekleri, dinler tarihinde görmektediriz. Anadolu'da yapılan kazılarda da bazı hayvanlara değer verildiği an-

6- Alkım, aynı eser, S. 67, 69.

7- Alkım, aynı eser, S. 73.

8- Alkım, 73.

9- James Mellaart, Excavation at Hacilar, Edinburgh 1970, C. I, S. 107-115, C. II, S. 309. Erkan Çokbanker, Beyşehir Kuşluca köyü Buluntuları, Türk Arkeoloji Dergisi, sayı XXI, 2, Ankara 1974, S. 37, resim, 6, 7. Alkım, S. 116 resim 53-54.

10- Alkım, aynı eser, resim 93.

11- Hikmet Tanyu, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara 1973, s. 98-101, 115-119.

12- F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1962, S. 79.

laşılmaktadır. Çatalhöyük'te kült odaları duvarlarında boğabaşı ve boynuzlarına, leopar resimlerine rastlanmış, bazı rölyeflerde Ana Tanrıça bir boğa veya koçbaşı doğurur şekilde tasvir edilmiştir (13). Yine, erken Bronz Devirleri'ne âit Beycesultan'da boğa rölyefleri ve stilize boğa boynuzları bulunmuştur (14). Bunlardan Suriye ve Mısır'da olduğu gibi boğanın verimlilik tanrısı sembolü veya verimlilik tanrısının kutsal hayvanı olarak anlaşıldığı görülmektedir. Hattâ boğanın erkek, geyiğin dişi ulûhiyeti temsil ettiği de zannedilmektedir (15). Yine erken Kalkolitik çağ olarak tarihlenen Demircihöyük'te bol miktarda sığır başlarının düzenli olarak gömülü bulunması (16), daha sonraları Frigya bölgesinde bol miktarda ortaya çıkması (17), sığıra özel bir dini anlam verildiğinde şüphe bırakmamaktadır.

Çatalhöyük VII. tabakada bulunan bir kült odası duvarında bir cesede hücum eden akbaba tasvirine rastlanmıştır ki (18); bu, akbabanın ölümlü veya ölümler ilâhı ile ilişkisinin olabileceğini hatırlatmaktadır. Ancak, bunun tek tasvir olarak kalması, dinî anlamını genelleştirmeye imkân vermemektedir.

Kültleri

Kalkolitik devir Anadolu insanı; Çatalhöyük, Alishar (19), Ahlatlıbel (20), Demircihöyük (21) ve diğer bazı kazı yerlerinde bulunduğu gibi; tanrı ve kutsal hayvanları temsilen, pişmiş kilden veya taştan idoller yapmıştır. İlk zamanlar bunlar dâire veya kare vücutlu iken, zamanla insan şeklini almışlardır. Bu idollerin herhangi bir musibet veya hastalıktan kurtulmak için, kurban, adak veya büyü amacıyla kullanılmış olabileceği hakkında yorumlar vardır (22). Arkeoloji profesörü Tahsin Özgüç kadın figürlerinin Ana Tanrıça kültüyle birlikte, evin, âilenin koruyucu tanrılarını temsil etmiş olabileceğini; sıhhat, bereket ve emniyeti muhafazaya yarayan büyümlü kuvvetleri ihtiva eden bir nevi muska vazifesi gördüğünü; insanı nazardan, şer kuvvetlerden koruyan nesnelere olabileceğini ileri sürmektedir (23).

13- Alkım, 61 v.d.

14- Alkım, 120.

15- Kınal, 5'.

16- Manfred Korfmann, Demircihöyük, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı XXV-1, Ankara 1981, s. 145.

17- M. Korfmann, Demircihöyük, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı XXIV-2, Ankara 1977, S. 47.

18- Alkım, 64.

19- Alkım, 128.

20- Kınal, 47.

21- M. Korfmann, Demircihöyük, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı XXIV-2, Ankara 1977, S. 48.

22- H. Tanyu, Dinler Tarihi Araştırmaları, S. 93.

23- T. Özgüç, Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. II, Sayı I, 1943, s. 66 v.d.

Çatalhöyük'te tesbit edilen kült odası duvarlarındaki el ve ayak izleri, parmak izleri resimleri, stilize edilmiş boğabaşı, çift yüzlü balta resimleri de, koruyucu sihnî güçlere sahip semboller olarak kullanılmış olabilirler (24). Yine kült odası duvar resimlerinden birinde leopar kürküne bürünmüş dans eden kalabalığın bulunması, bunlardan birinin davula benzer bir alet çalması, bir kısmının akrobatik hareketler göstermesi, bazılarının ellerinde ok ve yay bulanması (25); Şamanizm kült ve av danslarını hatırlattığı gibi, resimde boğa, geyik, domuz, ayı, kurt ve köpek suretlerinin bulunması tasvirin bir av büyüsi olabileceği ihtimalini de ortaya koymaktadır.

Ölüler Kültü

Tarih öncesi devirlere ait mezar ve mezarlıkların ortaya çıkarılması bize devrin insanların inançları hakkında bazı ip uçları vermektedir. Bu devirlerde ölen çocuklar; genellikle evin içine, zeminin altına veya ocağın yanına gömülüyorlardı. Çocukların evin içine gömülmesinin sebebi; onların evlerine doymadan ayrılmaları ve evdeki hayatlarına ruhen devam ettiklerine inanılmış olması olabilir (26). Fakat, Tekeköy, Kusura ve Babaköy'de çocukların evin dışına gömüldükleri de görülmektedir ki, bundan çocukların evin içine gömülme âdetinin istisnaları olduğu anlaşılmaktadır (27).

Ölülerin cesetleri çürüyünceye kadar gömüldüğü yerde bırakılıyor ve daha sonra, ölü evlerine kaldırılıyorlardı (28). Ölü'nün cesedi çürüyünceye kadar, ruhunun cesedi başında kaldığına inanılıyor olmalıdır. Toprak, küp ve sandık mezarlar ikinci veya üçüncü bir ölü için de kullanılabilirdi. O zaman eski ölü'nün kemikleri kenara itiliyordu. Bu husus, hemen hemen bütün kültür bölgelerinde aynıdır. Belki de bunlar, mekân darlığından ortaya çıkan âile mezarlarıdır. Zaman ve mekâna bağlı olmayan âhret tasavvurlarıyla da ilgili olabilirler (29). Batı Anadolu'da oda mezarlarına, M.Ö. 1200 yıllarına kadar sürekli bir şekilde rastlanır (30).

Anadolu mezarlarında, ölülerin şahsi malları da görülür. Bunlar bıçak, bilezik, küpe, balta, tengerek (kirman) ve ölü'nün hayatında kullandığı kültür nesnelere dir. Küpe ve bilezikler ölüden çıkarılmadan, ölüyle birlikte gömülmüşlerdir (31). Alahöyük'te içine bir çengelle et takılmış küp ve kemik kalıntılarına rastlan-

24- Alkım, 63.

25- Alkım, 63.

26- T. Özgüç, Die Bestattungsbräuce im vorgeschichtchen Anatolien, Ankara 1948, S. 134.

27- Özgüç, Die Bestattungsbräuce., S. 134.

28- Özgüç, aynı eser, S. 134.

29- Özgüç, aynı eser, 135.

30- Özgüç, aynı eser, 137.

31- Özgüç, aynı eser, 139.

mıştır. Bu, ölüye sunulan kurbanın bazı kısımlarının ölüye takdim edilmiş olmasındandır (32). Tarih öncesi Anadolu insanı ölümden sonra yaşadığına, yiyip içtiğine. âletlerini kullanmaya devam ettiğine inanıyordu. Horoztepe'de mezar eşyaları arasında sistrum ve çalpara gibi müzik âletleri de bulunmuştur (33). Bu sebeple yiyecek ve içecek hediyelerinden de istifade ettiğine inanılıyor, lüzumlu eşyaları cesediyle birlikte mezara gömülüyordu (34). Bundan dolayı, Anadolu mezarları da şahıs eşyalarından ziyade yiyecek ve içecek kapları bulunmaktadır (35). Mezarlar çevresinde bulunan sığır, köpek, keçi, koyun kemikleri mezar başında kesilen kurban âdetlerinin varlığını da göstermektedir (36).

Kült Yerleri ve Mâbetleri

Anadolu'da, ikinci bin yıllarına kadar halk tapınma yeri olarak, ya tabiatta kendileri için kutsal bildikleri bir alanı, açık havayı seçiyorlar; ya da, oturdukları evin bir odasını ibadet için ayırıyorlardı. Bu son uygulamadan "kült odaları" ortaya çıkmıştır (37). Bunun açık örneği, Çatalhöyük'te III-X. tabakalar arasında bulunan 40'ı aşkın kült odasıdır (38). Bundan, Neolitik Çağda hemen her evin tapınmak için kullandıkları bir kült odası olduğu anlaşılmaktadır. Bu geleneğin devamını; Kalkolitik devir Hacıları'nda da görüyoruz (39).

Beycesultan'da kült mahellerinin bir oda şeklinde değil; sağlı sollu olmak üzere, iki odadan teşekkül ettiğini görürüz. Bu şekilde, üç çift mâbet bulunmuştur (40). "İkiz Kült Odaları" diye de tanımlanan bu yapılar, ufak değişikliklerle Bronz Çağı sonlarına kadar önemini yitirmemiştir. Beycesultan ikiz kült odaları üç kısımdan oluşur: Giriş, mihrap, din görevlileri odası. Bronz Çağı Anadolusunda, çeşitli yerlerdeki kazılarda da benzeri mabetciklerin yapıldığı görülür. Bu sebeple, Beycesultan dinî yapılarının önemi büyüktür (41), daha sonraki mâbet yapılarına örnek teşkil etmektedir.

32- Özgüç, aynı eser, 140.

33- Kınal, 43.

34- Özgüç, aynı eser, 132.

35- Özgüç, aynı eser, 133.

36- Kınal, 52.

37- Fahri Işık, Tapınaklar, Ders teksir notları, 1981, s. 1.

38- Alkım, 61-63.

39- Melleaart, Excavation at Hacılar, Edinburgh 1970, C. I, 29 v.d.

40- Kınal, 41.

41- Fahri Işık, "Tapınaklar", Ders teksir notları 1981, s.1.